

O'QUVCHILARDA O'ZIGA ZIYON YETKAZISHGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Sayliyeva Maxfuza Ne'matovna

Peshku tuman 43-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Suitsidni psixologik jihatdan tadqiq qilish yuzasidan qator tadqiqotchilar samarali ilmiy izlanishlar olib borishdi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlarda suitsidal xulqning kelib chiqishiga shaxsning individual psixologik va mijoz turlarining ta'siri hamda suitsidning psixologik ma'nosi kabilar o'rganildi. Biroq, suitsidni o'rganishning boshqa nazariyalari singari psixologik nazariya tarafdorlari ham suitsidni tushuntirishda bir yoqlamalikka berilganliklari kuzatiladi.

Kalit so'zlar: Suitsidal xulq-atvorning psixodiagnostikasi. suiqaqdning turlari, haqiqiy suiqaqdlik xulqi va suiqaqdlik holatining dinamik rivojlanishi. Bolalar va o'smirlar suitsidining sabab va motivlari

KIRISH

Suitsidni psixologik jihatdan tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, ulardan affektiv holatlarning suitsidga ta'siri, shaxs xulq atvoridagi o'zgarishlar, ruhiy tushkunlik va ruhiy kechinmalarining suitsidal xulqning kelib chiqishi o'rni kabilar tahlil qilinganligining guvohi bo'lamiz. Suitsidni psixologik jihatdan tadqiq qilish yuzasidan qator tadqiqotchilar samarali ilmiy izlanishlar olib borishdi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlarda suitsidal xulqning kelib chiqishiga shaxsning individual psixologik va mijoz turlarining ta'siri hamda suitsidning psixologik ma'nosi kabilar o'rganildi.

Biroq, suitsidni o'rganishning boshqa nazariyalari singari psixologik nazariya tarafdorlari ham suitsidni tushuntirishda bir yoqlamalikka berilganliklari kuzatiladi. Natijada suitsidning psixologik ma'nosini aniqlash va psixologik asoslashda qator noaniqliklarga yo'l qo'yadilar. Xususan, ular suitsidal xulqning psixologik mexanizmlarni izohlashga harakat qilsalarda, biroq suitsidal xulqning ruhiyat sog'lomlik va nosog'lomlik holatlariga bog'liqligi masalasini tahlil qilishda chalkashliklarga yo'l qo'yadilar.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida kattalar suitsidi bilan bir qatorda bolalar va o'smirlar suitsidi muammosi yuzasidan ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Biroq, ilmiy adabiyotlar tahlili bu davrda bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilish yuzasidan olib borilgan ishlarning yetarli emasligini ko'rsatdi. Shunga karamasdan bu sohada ma'lum ilmiy tadqiqotlar olib borildiki, bu bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilishning keyingi yillardagi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu o'rinda

F.K.Terexovkaning ilmiy izlanishlarini alohida ta'kidlash mumkin. Uning ta'kidlashicha bolalar va o'smirlar suitsidining motivlari rolini "jazolanishdan qo'rqish", "g'am-g'ussa", "sevgi va rashk" kabilar o'ynashi mumkin. Muallifning fikriga qaraganda bolalar va o'smirlar suitsidining oldini olish uchun ularni mustahkam irodali, sog'lom fikrli va keng fe'l atvorli qilib tarbiyalash lozimdir. Shuningdek, uning ta'kidlashicha suitsidi o'zini hayotdan mahrum etishiga emas balki nomaqbul vaziyatlarga nisbatan "norozilik" sifatida yo'naltirilgan xatti-harakatdir.

F.K.Terexovkaning bolalar va o'smirlar suitsidiga bag'ishlangan qator ijobiy fikr va mulohazalari mavjudligiga qaramasdan uning ayrim noaniq fikrlari ham uchraydi. Jumladan, uning bolalar va o'smirlar suitsidi kattalar suitsidi singari ruhiy nosog'lomlik mahsulidir degan fikri qator tanqidiy mulohazalarga sabab bo'ladi. Shuningdek, uning bolalar va o'smirlar suitsidining oldini olishda ijtimoiy psixologik va psixiatrik tadbirlardan foydalanish befoyda va behudadir degan fikri ham qattiq qarshilikka uchraydi. 1900-1912 yillarga kelib, Rossiyada ayrim vrachlarning suitsidni o'rganishga bag'ishlangan shaxsiy statistik tadqiqotlari paydo bo'la boshlaydi. Shunday shaxsiy statistik tadqiqot mualliflaridan biri M.N.Gernet (1922) bo'lib, u o'z tadqiqotlarida bolalar va o'smirlar suitsidining statistik tahlili bilan shug'ullanib, Rossiyada va butun dunyoda bolalar va o'smirlar suitsidi yildan-yilga ortib borayotganligi haqidagi xulosaga keladi.

Xalq ta'limi statistik hisoblari asosida G.Xlopin, N.Ushinskiy, Ye.Neznamovlar tahriri ostida chop etilgan "Samoubiystvo, pokusheniya na samoubiystvo i neschastnie sluchai sredi uchashixsya uchebnix zavedeniy M.N.P." (Xalq ta'limi vazirligi o'quv yurtlari o'quvchilari o'rtasida o'z joniga qasd qilish, o'z joniga qasd qilishga urinish va baxtsiz hodisalar), nomli to'plam bolalar va o'smirlar suitsidining statistik tahlili asosida yaratilgan "Samoubiystvo detey" (Bolalarning o'z joniga qasd qilishlari) nomli asari ham bu sohada olib borilgan muvaffaqiyatli ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida qabul qilinadi. Muallif o'z xulosalarida bolalar va o'smirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosog'lomlik natijasida sodir etiladigan hodisa bo'lmasdan balkim, ruhiy sog'lom bolalar va o'smirlarda ham sodir etilishi mumkin bo'lgan hodisadir deb ta'kidlaydi. U bolalar va o'smirlar suitsidining 12 xil ko'rinishini ta'kidlab, uning kelib chiqishidagi asosiy sabab va motivlari haqidagi e'tiborli fikrlarni ilgari suradi. Xususan, suitsidal xulqni keltirib chiqaruvchi sabablarni "endogen" va "ekzogen" sabablarga bo'ladi. Endogen sabablarga bola psixikasining yosh psixologik xususiyatlari natijasida vujudga keladigan suitsidal xulq, uy va niyatlarni kiritisa, "ekzogen" sabablarga esa ijtimoiy muhit ta'siri va shaxslararo nizolar tufayli vujudga keladigan suitsidal xulqni kiritadi.

Vrach I.A.Sikorskiy ilmiy tadqiqotlari ham o'z davrida bolalar va o'smirlar suitsidini tadqiq qilish va uning oldini olishga muhim hissa qo'shadi. U asosan bolalar va o'smirlar suitsidini psixiatrik nuqtai nazaridan tahlil qilib, bolalar suitsidi ham

kattalar suitsidi singari ruhiy nosogʻlomlik mahsulidir degan tushunchaga qatʼiy qarshi chiqadi. I.A.Sikorskiy bolalar va oʻsmirlar suitsidini oldini olishda vrachlik psixiatrik yordami berishni kuchaytirish zarurligini uqtiradi. U bolalar va oʻsmirlarda suitsidal xulqning kelib chiqishi ulardagi xulq oʻzgarishi va irodaviy sifatlarning mustahkam emasligiga bogʻliqdir deydi. Muallif bolalar va oʻsmirlar suitsidini psixologik jihatdan tadqiq qilish borasida ham qator ijobiy fikr va mulohazalarni ilgari suradi. Xususan, bolalar va oʻsmirlar suitsidi faqatgina ruhiy nosogʻlomlik mahsuli boʻlmasdan balki, oʻzini yoʻqotib quyish, individual-psixologik xususiyatlar va yosh davri inqirozlari ham suitsidga sabab boʻladi deb hisoblaydi. Bu oʻz davrida I.A.Sikorskiyning muhim kashfiyotlaridan biri boʻldi. Soʻngra B.A.Bernaskiy, I.A.Sikorskiyning nazariyasini davom ettirib, uni rivojlantiradi va bolalar oʻsmirlar suitsidi sabablari sifatida shaxslararo nizolar, kattalarning bolalar koʻnglini tushunmasliklari, jismoniy va maʼnaviy tahqirlashlari hamda yosh davri inqirozlari kabilarni keltiradi. U bolalar va oʻsmirlar suitsidining oldini olish haqida gapirib, bolalarda mustahkam irodaviy sifatlarni shakllantirish, harakat qatʼiyligi va iymon-eʼtiqodlilik hissini tarbiyalash lozimdir deb taʼkidlaydi. Shuningdek, u suitsidining oldini olishda keng aholi oʻrtasida suitsidni “reklama” qilishdan voz kechish kerakdir degan xulosaga keladi.

A.E.Shir oʻz tadqiqotlarida bolalar va oʻsmirlarda suitsidal xulqning quyidagi turlarini keltirib oʻtadi:

1. Oldindan oʻylangan, yaʼni autoagressiv (oʻziga qaratilgan tajovuzkorlik) xarakteriga ega boʻlgan va oldindan oʻylangan suitsidal uy va niyatlar asosida sodir etilgan haqiqiy suitsidal urinishlar. Bunday suitsidal urinishlar surunkali nizoli vaziyatlarda vujudga kelib, unga uzoq muddat tayyorgarlik koʻrilib, qulay imkoniyatlarga qarab, amalga oshiriladi.

2. Barham berib boʻlmaydigan suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar ruhiy nosogʻlomlik va kuchli suitsidal tendensiyalar asosida sodir etilgan suitsidlardir. Bu koʻrinishdagi suitsidal urinishlarda ham autoagressivlik mavjud boʻlib, faqatgina bu xususiyat ruhiy nosogʻlom va ruhiy nosogʻlomlik chegarasida turgan bolalar va oʻsmirlarga xosdir.

3. Ambivalent suitsidal xulq. Bunda autoagressiya xulq atrofga yoʻnaltirilgan boʻlsada, biroq oʻzini hayotdan mahrum yetishga qaratilgan haqiqiy suitsidal xulq ham maʼlum darajada mavjud boʻladi.

4. Impulsiv (affektic) suitsidal xulq. Bunday suitsidal urinishlar kuchli taʼsirlanish tufayli toʻsatdan amalga oshiriladigan suitsidlardir.

5. Namoyishkorona suitsidal xulq. Bu koʻrinishdagi suitsidal urinishlar kuchli ruhiy jarohatlanish holatlarida amalga oshirilib, koʻpincha u “suitsidogen kishi” koʻz oʻngida sodir etiladi.

Bolalar va oʻsmirlar suitsidini oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotlar bilan tanishar ekanmiz, ularda bolalar va oʻsmirlar suitsidal xulqning shakllanishi, rivojlanib borishi

va amalga oshirilishi bilan bir qatorda suitsident bolalarning suitsidoldi holati va suitsidal xulqni ifodalovchi ayrim belgilar, ya'ni somatik o'zgarishlar va bolalar va o'smirlar suitsidining psixologik ma'nosining ham tahlil qilinganligini ko'ramiz. Jumladan, V.L.Xaykin tadqiqotlarida bolalar va o'smirlar suitsidal xulqini ifodalovchi quyidagi xususiyatlar keltirib o'tiladi:

1. Xulq o'zgarishining turli xil ko'rinishlari va suitsidal xulqning boshlanishi haqidagi belgilarning namoyon bo'lishi (o'z-o'zinipast baholash, emotsional beqarorlik, impulsivlik).
2. Nomaqbul vaziyatlar va kechinmalarga nisbatan bo'lgan shikoyatlar, suitsidal uy va niyatlar hamda fikrlarning mavjudligi.
3. O'z joniga qasd qilishning amalga oshirilishi.

XULOSA

Shunday qilib, yuqorida bolalar va o'smirlar suitsidal xulqini o'rganishga qaratilgan ilmiy manbalar tahlili, bolalar va o'smirlar suitsidining qator xususiyatlari yoritib berilganligini ko'rsatadi, biroq etnopsixologik, hududiy, individual-psixologik tomonlarining yetarlicha o'rganilmaganligining guvohi bo'lamiz.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 10031009
2. Elov Z.S. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
3. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Buxoro 1-164.
4. Elov, Z. S. (2016). Researches of the Reasons Conditions. Fastors of Suicide Rick Intellectual Archive, 5(1), 49-53.
5. Elov, Z. S. (2022). O 'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. Science and Education, 3(3), 442-447.
6. EZ Sattarovich. CONDITIONS AND THE REASONS OF CASES OF THE
7. SUICIDE AMONG THE STAFF OF LAW-ENFORCEMENT BODIES. European
8. Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 (3) 2017